

ЗА ОМАР ХАЙЯМ, ЗА МИГА, ЗА ВИНОТО И ЛЮБОВТА, ЗА ПРИЯТЕЛИТЕ, ЗА ЖИВОТА...

(ОПИТ ЗА АНАЛИЗ НА НЯКОИ ОСНОВНИ МОТИВИ В РУБАИТЕ НА ХАЙЯМ)

Иво Панов

Да се анализира творчеството на Омар Хайям означава да се анализира стихията на света. До този извод, не особено окуражителен за сериозния изследовател, би стигнал всеки, който се потопи в многозвучието на неговите афористични строфи и се натъкне на показателния факт, че основните мотиви в поезията на Хайям са една постоянно разширяваща се, неизбродна територия, върху която източният мъдрец проектира своите възгледи за живота и смъртта, за доброто и злото, за порока и добродетелта, за приятелите и за любовта, за Бога... Сиреч до всичко, което е докоснало ума му на правдотърсач, и сърцето му на непоправим жизнелюбец.

Една от постоянните теми, залегнали в рубаите¹ на Хайям е темата за житейския кръговрат. На десетки места поетическият текст е пронизан с дълбок размисъл за битието и неговите извечни закони, за преходността на всичко земно, за смисъла на мимолетния човешки живот:

*Онез, що остаряха и тези що са /оуце/ млади,
всички един след друг, един по един ще си идат!
И това Земно царство никому не ще остане вечно,
отивали са си, ще си идем и ние, пак ще дойдат и ще си отидат!*²

¹ Рубаи /четиристишии/ – най-малкият поетически вид в персийската класическа литература.

² Всички цитати на Омар Хайям /с изключение на един!/ са взети от книгата “Омар Хайям, том I, Рубайят”, Филологически превод, бележки и коментар Иво Панов, АИ “Проф. М. Дринов” ISBN 954-430-666-8, Изд. “Рож” ISBN 954-90494-1-8, София, 1999 г.

Или:

*На цикъла, заключил идването и отиването наши,
не му се вижда нито краят, ни началото!
Никой и думичка не е обелил за това,
туй идване от где е и отпътуването за къде е!*

И още:

*Когато чистите души напуснат моето и твое тяло,
прахът на другите ще стане гроб за мен и теб!
А след това за тухлите на гробниците чужди
ще сложат във калъпа праха и мой, и твой!*

Характерно за Хайям е мъдрото и подчертано спокойно приемане на неизбежното “отиване” от живота на всичко пребиваващо на временния адрес на този “брнен свят”. Но макар и възприета като естествена и неотменима съставка на самия живот, смъртта си остава за философа Хайям онзи неразплетен възел, измежду стегнатите възли на всички вселенски тайни, развързани от него с прозорливост:

*От недрата на земята черна до зенита на Сатурн
разгадах аз всичките тайни вселенски!
Възлите стегнати с прозорливост развързах,
/и/разплетоха се всички, освен този на Смъртта!*

Това “отиване” от живота обаче, тази неразплетена тайна не носят на поета нито смут, ни униние:

*Аз не съм онзи, дето се страхува от смъртта си,
защото /знам, че /следващата половина ще бъде по-добра от тази!
Животът ми от Господа на заем даден е,
когато дойде време да го връщам, ще го върна!*

Боя се, че неправомерно извеждам темата за смъртта в началото на своя анализ, защото макар и честа гостенка в рубаите, тя далеч не е определяща за поезията на жизнелюбеца на Изтока. Дори когато съдбата “*лъха зной зад гърба му*”, Хайям не се откъсва от мисълта за вълшебната напитка, която може би ще го върне в света на живите, усети ли там някъде, в Отвъдното, нейния аромат:

*В нозете на Смъртта когато аз смирено спра,
от ръката ѝ когато падна като птица поразена,
внимавайте, не друго вий - кана от праха ми направете,
ще оживея може би, ако на вѳното усетя аромата!*

Животът с всичките му реалии, а не мисълта за неизбежния край, тържествува в изящната и мъдра, провокираща фалшивата добродетел, лирика на великия персиец. И ако трябва да бъдем съвсем точни, в нея тържествува и властва над всичко останало Мигът.

Рубаите на Омар Хайям не са изпети в прослава поотделно на виното, любимата, веселието, мъдростта, Бога... Те възславят с цялата поетическа мощ на лирика онзи кратък, единствен миг, в който сме временни обитатели на земята. И в този “*миг, един единствен*”, са побрани като в искрящ бокал и виното, и любимата, и неудържимото пиршество на сетивата, и мъдростта, и Бога... Мигът у Хайям расте и получава пълнота и обемност с всяко следващо четиристишие. Мигът се извисява, надхвърля очертанията на земното, добива космически размери. И тази пределна съгъстеност и едновременно с това обемност на Хайямовия непостижим миг е една от главните отлики на неговата лирика. Безкрайният живот, пресован в един единствен миг, прекаран във веселие. Като “*веселието*”, следва да подчертаем това, надхвърля обичайното си битово значение. Веселието у Хайям е преди всичко празник на духа, на ликуващата радост от живота. Понякога “*мигът*” е заменен на места с “*дъх*”, като негов равностоен еквивалент:

От Дома на неверието до Вярата е само дъх един единствен!

От Света на съмнението до Увереността е само дъх един единствен!

Във този скъпоценен дъх един единствен ти щастлив бъди!

Защото облагата от нашия живот е само този дъх един единствен!

И така:

*Боим се, че нивга веч във този свят не ще да дойдем,
че със приятелите също /повече/ не ще се съберем!
Да се възползваме от този миг, във който ний живеем,
че до следващия миг в живота може и да не достигнем!*

Или:

*За теб днес утрешният ден не е достъпен,
и мислите за бъдното напразно те гнетят,
не изтървавай този миг, ако сърцето ти не е безумно,
че животът, който ти остава, не е без край!*

Широка територия в четиристишията на Хайям заема поетическата възслава на виното. Не са така чести примерите в световната поезия, дори и сред поетите, последователи на “Философията на Градината”, в които “*напитката на живота*” да е била издигана до такъв обемен символ. Дори самият живот се отъждествява у Хайям с бокал вино. В един момент те стават за него еднозначни. Нищо не може да разколебае мъдреца Хайям в стремлението му да изживее пълноценно мига на телесните и духовните наслади:

*Казват: “Вино не пий, че ще страдаш,
в Съдния ден в огъня ще гориш!”
Тъй е, но /знай, че/ и двата свята не струват,
този едничък миг, в който от вино опиянен си!*

Именно “*опиянен*”! Опиянението е онова особено състояние, което Омар Хайям поставя над всички останали. Не самото “пиене”, не “пиянството”, а състоянието, в което сме “*нито трезви, нито пък пияни*”, когато човекът е освободен от “*упованието в божията милост*” и от “*страха от мъките в Ада*”, когато е свободен “*от пръстта и вятъра, от огъня и от водата*”, когато е съединен с Всевишния:

*Днес ние влюбени сме, развълнувани, опиянени!
Днес на алеята на феите сме ний, на колене пред вѳното!
От битието наше изцяло сме освободени,
днес със Всевишния сме ний съединени!*

За Хайям виното е един от най-широковместимите символи, олицетворяващ всичко, заради което си заслужава да се живее. За него той намира най-точните думи, най-изящните поетически сравнения:

*Втечен рубин е вѳното, гарафата - рудник,
купата тяло е, а вѳното в нея - душа!
А кристалната чаша, от вѳното засияла,
е от сълзи, в които кръвта на лозата е скрита!*

Висока цена определя на виното щедрият класик:

*Чаша вѳно струва сто сѳрца и сто религии!
Глѳтка вѳно струва царството китайско!
Че освен рубиненото вѳно, що ли друго има на Земята,
горчиво да е и да струва хиляди нежни души!³*

И е готов сам да заплати за него славата си на мъдрец, доброто си име, да бѳде наречен и “влюбен”, и “безпѳтен”, и “езичник”, и “еретик”...

Дори на Господа Омар Хайям не прощава отнетата му глѳтка вино:

*Ти счупи моята стомна със вѳно, о, Господи!
Затвори пред мен дверите на насладите, о, Господи!
И лисна върху земята пурпурното вѳно!
Проклет да сѳм, нима пияният си ти, о, Господи?!*

³ Цитатът е взет от: Иво Панов - “Омар Хайям в България”, ИК”РадарПринт”, ISBN 954-9998-04-5, София 2000, стр.27.

Виното за дръзкия персиец е с много имена. То е: “утринно”, “старо”, “бистро” “зороастрийско” “пурпурно”, “жива вода”... То е за него, “безумния”, “любима”, то може дори планината да накара “да затанцува”, да си заплепен от аромата му “е почтено от това, да си известен с аскетизма си”.

Четени в определена последователност филигранните четиристишия на Хайям представляват възторжена поема за виното като противоотрова на всички житейски несгоди и злини, като могъщ тласък за разкрепостяване на тялото и на духовните копнения, като символ на духовната наслада и на въздигането на човешкия дух, на възсъединяването му с Бога.

Мотивът за виното в поезията на Омар Хайям е тясно преплетен с мотива за любовта. Нещо повече – те просто не могат да бъдат разглеждани поотделно. Навсякъде, където присъства “любимата”, “луноликата”, “обичната”, “красноликата”, “лалеликата”, “жасминената”, “феята”, “избраницата сияйна”... (за отбелязване е, че никъде в своите четиристишия поетът не употребява тривиалното “жена”, навсякъде е предпочетено поетичното сравнение!), присъстват и делвата, и кърчага, и виното. Дори самият влюбен се отъждествява със съда на живителната напитка:

*Кърчагът тоз кат мен е бил въздишац влюбен,
във плен е бил на кърдите на някоя красавица,
таз дръжка, зад гърлото му дето виждаш,
ръка била е, връз шията на някоя любима!*

Страстта към красноликата също е сравнена с божествената напитка, заради която Хайям не се свени от упреците на невежата:

*За любовта ми към теб от упреци не се свеня,
с невежите в подобен спор не ще будувам!
Напитката на любовта лекарство за мъжете е,
за тези, що не са мъже, от таз напитка полза няма!*

Никой не бива да се сърди на любимата жена за причиненото от нея страдание, а трябва да е радостен, *“защото всичко причинено от любимата е щастие!”*. Пък и *“Никой в този свят не е спечелил краснолика, / без да получи от Съдбата тръни във сърцето”*.

“С алено вино в едната ръка и с къдрици любими в другата”, това е състоянието, в което жизнелюбецът Хайям, приседнал щастлив някъде в края на поляната, се чувства напълно освободен от мислите за хода на Небосвода и за земните дела.

Струва си да отбележим, че действието у Омар Хайям е експонирано най-често в края на някоя природна даденост: *“на брега на потока”, “в края на полето”, “на поляната в края”, “някъде на полето в края”*. А това би могло да означава и по-далеч от хорската суета и хлевоустата мътва, които биха нарушили хармонията на общуването в уединение.

Три неща, според Хайям, са нужни на човека, който и без това не знае тайнството на бъдещето си: *“/и/ нужни са му /само/ вино и любима, и копнение!”*. Затова когато ги има и трите, той се усеща честит и не измъчва *“сърцето радостно със горест”*.

Постигнал болезнено, но изоснови, съзнанието за преходността на всичко земно и за това, че *“човек не е властен над утрешния ден”*, Хайям отправя своя призив и към любимата си:

*Стани, красавице, ела заради нашите сърца!
/И/ разреши ти нашите проблеми със красотата своя!
Нека изпием кана с вино догде сме заедно,
преди да са измайсторили стомни от праха ни!*

И отново:

*Ей, избранице сияйна, в утринния час,
извири /ми/ някаква мелодия и вино донеси!
Че сто хиляди царе и Джамовци⁴ е отвело в земята
пристигането на лятото и отпътуването на зимата!*

⁴ Джамшџд /Джам/ - в иранската митология четвъртият шах от легендарната династия на Пешдадидите. Свещеното писание на иранските народи Авеста съобщава, че Джамшид е първият човек, на когото Ахурамазда предава вероучението на зороастризма.

Многократно повтарящ се мотив в четиристишията на източния певец на опиянението и любовта, мотив който неизменно се преплита хармонично с други две основни теми – с тази за преходността на всичко земно и с тази за живата памет към предците, е мотивът за безбройните хубавици, живяли на света и превърнали се след като са го напуснали в нежни цветя, треви и оплодена от красотата им пръст:

*Навсякъде където върху земята теменужка е израсла,
била е бенка върху лицето на някоя красавица!*

* * *

*Внимавай, стъпвай предпазливо по пръстта,
че тя зеници във очите на красавица била е!*

* * *

*Всяка тревичка, която на брега на потока била е,
навярно къдрица на/хубавица с/ангелски нрав била е!*

Могат да се приведат и цели прелестни четиристишия в потвърждение на тезата, че този мотив също е един от предпочитаните от Хайям:

*Прашинка всяка, върху лицето на Земята,
била е слънцелика /дева/ с челото на Зохра!
Изтрий със трепет прашинката от милото лице,
защото тя също къдрица и лице била е на нечия любима!*

И понеже рубаите на Хайям, посветени на обичаната жена /или жени/ звучат подобно на безкрайно мелодична и безкрайно нежна песен, потърсих паралел с “Песен на Песните”⁵ на Соломон, за да открия за себе си най-вече една набиваща се на очи отлика.

Докато Соломоновата възлюбена е определена жена с конкретно име – Суламит, Хайямовата любима не е назована. Тя е по-скоро обобщен образ на жената, без която насладата от мига на веселието не би била пълна, нито пък животът пълноценен.

⁵ Библия, Издание на Св. Синод на българската църква, София, 1991 г.

Докато обичащият мъж у Соломон е щедър и разточителен в описанието на своята възлюбена, Хайям е подчертано пестелив, определено фрагментарен.

В “Песен на песните” “най-хубавата между жените” е оприличена на “кобилка във фараоновата колесница”; очите ѝ са гълъбови под къдриците, косата ѝ е “като стадо кози, кога слизат от Галаадеската планина”; устните ѝ са “като алена панделка”, а устата сладкодумна, ланитиите под къдрите ѝ са “като половинки нарове”; двете ѝ полукълба са “като близначета от млада сърна, които пасат между кринове”; снагата ѝ е оприличена на палма и пр.и пр.

У Хайям “сияйната избраница” е обрисувана по-скоро индиректно, посредством състоянието на наслада и опиянение у влюбения мъж, предизвикано от нейното присъствие. Той оприличава лицето ѝ на загадъчното небесно светило Луната, т.е. прибегва до сравнение, надхвърлящо представата на познатото, заобикалящото ни в земния свят.

Тук опонентите навярно ще отбележат, че това сравнение не се появява за първи път в лириката на Хайям, че то се среща в строфите на мнозина от представителите на персийския класицизъм. Това е така, но у Хайям това сравнение излиза извън обичайното схващане на Изтока за съвършеното женско лице, закръглено и бяло като лунния диск. При Хайям то включва както физическата прелест на любимото лице, така и женската загадъчност и очарование, и кокетството на нежния пол, и притегателната сила на трудно достъпното, и лесната накърнимост на красотата, но и вярата в нейното безсмъртие, и в края на краищата мечтите, стремежа на поета и на мъжа Хайям към съвършенството...

*Пий вино в зрака на Луната, ти, подобна на Луна, че Луната
ще ни търси много /утре/, но не ще да ни открие!*

Друг реквизит на любимата - дългите ѝ къдрици, са споменати от поета, като че ли само за да ни довери, че той ги държи в ръцете си. Те документират в случая не толкова детайл от нейната хубост, колкото блаженството от допира с тях. Хайям търси не толкова ефекта на външното описание на “луноподобните”, колкото тяхното /и свое!/ вътрешно състояние: “опияните красавици”, които ще му поднасят “по глътка вино цял

месец”. Очевидно е, че става дума за красавици, а не за отделна любима, надарена с индивидуална характеристика!

*С алено віно в едната ръка и с къдрици любими в другата,
на поляната в края приседнал е той /тѣй/ щастлив!*

Вижда се, че и тук акцентът е поставен върху собственото му отношение към къдриците на “жасминената”, които наред с виното, го карат да “не мисли за хода на Небосвода”, сиреч за съдбата. Подобно е внушението и в друго едно рубаи, където през пролетта “любима, подобна на фея от Рая” му поднася чаша вино някъде в края на полето. Показателен е финалът на четиристишието:

*/тогаз/, дори за мнозина това да е сквернословие,
кучето ще е по-честито от мен, ако в този миг аз мисля за Рая!*

Другаде:

*Желанията ми вечно са свързани с лицата-рози,
ръцете ми вечно са свързани с чашата и віното!*

Питам се, ако имаха възможност узритските поети да прочетат тези строфи, колко ли биха завидяли на Хайям? И още един пример:

*В сезона когато младите рози разцѣфнат,
ти нареди, красавице, колкото трябва вѴно да внесат!*

И тук, както на много други места спътницата не е индивидуализирана, тя е една от многото възможни “пременени” красавици, споделящи духовното пиршество на мислителя Хайям. Тя е жената символ!

Любимата в рубаите на Хайям е “слънцелика” и “лунолика”, прилича на лале и с устни като рубин, но никога тя не е една определена “избраница”, и почти винаги се възприема като една от многото красавици, населявали трепетната територия на поетическия му свят.

Все пак има и две изключения от този принцип. Първото се забелязва в няколкото негови четиристишия, в който сърдечните копнежи на поета ясно са отправени към конкретен обект от нежния пол. И до днес обаче остава загадка за хайямистите лицето, на което са посветени тези рубаи:

*Любимата, нека дните ѝ бъдат дълги като мойта печал,
днес започна отново с благосклонност да ме дарява!
За миг само взря се във моите очи и после отмина,
и каза ми сякаш: “Стоири ѝ добро, па го в реката хвърли!”*

* * *

*Как да пърхам аз около някоя друга
и как нова любов да започна,
щом сълзите и за миг не ми дават,
да погледна лицето на някоя друга!*

* * *

*Една свещена тайна ще споделя със теб,
с две кратки думи ще ти я разкрия:
Със любовта към теб в земята аз ще ида,
със обичта към теб аз от пръстта ще се надигна!*

В следващото четиристишие пък, и то е единствено по рода си, Хайям дава предпочитанието си на любовта към любимата, загърбвайки “символа на щастието” – рубинената напитка.

*Не защото съм беден аз вино не пия,
не от страх от позор или напиване не пия!
Аз пиех вино зарад /самото/ веселие,
сега нося теб в сърцето си и затуй не пия!*

Разбира се привържениците на тезата, че Хайям е мистик веднага биха включили това рубаи към арсенала на своите аргументи, защото под местоимението “теб” те ще

видят образа на самия Господ Бог. И навярно ще имат основание. Тогава обаче ще трябва да приложим целия инструментариум на източната мистическа символика, според която виното и опиянението от него са израз на настъпилия екстаз, а благоговението пред красотата и младостта по своята същност представлява преклонение пред абсолютното божествено съвършенство. Но тъкмо с тази трактовка в четиристишието съзираме противоречие, което трудно бихме могли да обясним. А не е ли по-резонно да очакваме една земна любов бурно да се възпламени и полека да угасне, отколкото да отнесем пламъка на мимолетните чувства, колкото и силни да са те, към Бога?

Второто изключение се забелязва, когато Хайям насочва вниманието си към един от централните образи в поезията си - този на саги.

*Саги, ликът ти от Джамшидовата чаша по-прекрасен е!
/И/ да умра на твоя път, от вечния живот е по-прекрасно!
Прахът от стъпките ти кара погледа ми да сияе,
частица всяка /негова/ от хиляди слънца е по-прекрасна!*

Основното съдържание на думата е названието на онези, обикновено млади момичета или момчета, които са упражнявали професията на виночерпеца. “Саги” обаче се употребява и в смисъл на: “суфийски старейшина”, ”суфийски духовен наставник”, т.н. “моршед” или “пир”. Но “саги” може да означава също и самия “Господ Бог”. Последните значения на “саги” естествено се използват при анализа на Хайямовите стихове от гледна точка на тасавуфа /мистицизма/. В случая обаче явно е, че нямаме достатъчно основания да отнесем четиристишието към мистическата поезия, затова и образът на саги ще въплъщава в себе си лика на момичето виночерпец, пленено с красотата си Хайям. Слънцето и Луната, чашата на Джамшид и вечният живот, това са най-високите поетически обекти, с които класикът на Изтока дръзва да сравни лика на пленилото го създание. Но дали образът на саги е персонифициран, остава само да гадаем. Защото той спокойно би могъл да бъде и обобщаващ образ на младите, и без съмнение красиви момичета, даряващи “*напитката на живота*”.

В лириката на Хайям присъства забележимо и мотивът за приятелите. Всъщност цялото му поетическо творчество е един непрекъснат, проточил се през годините диалог с любимата, с приятелите, с Бога...

И приятелите, подобно на *“избраниците сияйни”*, нямат индивидуални характеристики, те са просто онези, които споделят с него мига, изповядват /или поставят под съмнение!/ неговата житейска философия. Към приятелите Хайям отправя своите най-съкровени послания, с тях споделя прозренията си за устройството на света и за смисъла на човешкия живот. Тях се стреми да предпази от заблуда, към тях отправя молбите си... Негови приятели и довереници са и певецът, с когото седи с *“порутения ъгъл на кръчмата”*, и подпийналият *“старец с кърчаг на рамо”*, който го уверява, че Бог е великодушен към грешниците, и младите, с които пие *“вино на зелената дъбрава”*, и приятелят, когото увещава да не тъгува *“за суетния свят”*, а да бъде весел, и онзи *“от приятелите стари най-верен”*, когото съветва да не се плаши от *“обърканото Небе”*, а да приседне блажен в края на полето и да се взре в *“играта небесна”*, и онези, които ще помоли да си спомнят за него с добро, щом виночерпецът *“жреческото вино поднесе”*.

Но поетът съзнава, че и с приятелите нещата не всякога вървят добре. Очевидно той е изживял горчилката и на разочарованието, и на измамата, и на откровеното предателство, за да се изтръгне от перото му вопълът, че светът е *“обеднял откъм приятели”* и да отправи толкова недвусмисленото си предупреждение:

По-добре е ако във тези времена по-малко приятели имаш!

Общуването с днешните люде по-добре да е от разстояние!

Онзи, на когото в живота си ти се осланяш,

щом отвориш очите на разума - /виждаш/ твой враг е!

Би следвало да признаем, че 950 години след рождението на източния мъдрец това му четиристишие не е загубило своята актуалност. А и не само то... Омар Хайям многократно ни предупреждава иззад тежката десетвековна завеса, че следва да пазим тайните си от всички, *“а за подлеците това дважд повече важи!”*, че:

*В света духовен трябва да си разсъдлив,
в делата на света е нужно мълчалив да си!
Дордето имаш ти очи, език, уши,
и сляп, и ням, и глух бъди!*

че:

*Всяка тайна във сърцето на мъдреца
и от Анга⁶ по-прикрита трябва да е тя!*

Четиристишието завършва с удивителни по своята красота и философска обобщеност строфи:

*Че перлата във мидата се ражда, защото там е скрита
онази капка, която е сърдечна тайна на морето!*

И все пак, независимо от преживените разочарования, след повече от седем десетилетия натрупан опит, вярата в истинските приятели не напуска Хайям:

*И зрънцето надежда в хармана ще остане,
и къщата, и дворът ще останат без мен и теб!
Среброто и златото твои, от дирхема до гроша,
с приятели похарчи, иначе на врага ще останат!*

Хайям има към кого да адресира в зенита на своя път своите сърдечни молби. Прекарал всичките си дни сред веселие или в дълбок размисъл за извечните закони на битието, в непрестанен диалог с приятели, с любима и с Всевишния, Хайям остава верен

⁶ Анга - митологични птици, обитаващи планината Каф. Първоначално са били сътворени от Господ съвършени, но впоследствие се превръщат в бедствие за хората. Унищожени са от Ханзала, пророк на арабското племе асхаб ар-расс. Някои от вариантите на преданието обаче повестуват, че Анга не е изчезнала напълно и все още, макар и изключително рядко, може да се срещне. В много отношения Анга прилича на птицата Феникс, живяла, според античните автори, в арабската пустина. Мюсюлманската традиция отъждествява Анга с иранската птица Симург и с индийската Гаруда.

на себе си и на преданите си другари, към които отправя едни от най-съкровениите си молби:

*Ей, приятели, напойте ме с вино,
и лицето ми кехлибарено превърнете в рубин!
Когато умра, измийте ме с вино,
а от пръчките на лозата ми сплетете ковчег!*

* * *

*Когато умра, със вино измийте ме мен!
За чистото вино талкин направете за мен!
Ако в деня на Страшния съд подирите мен,
сред праха на /някоя /кръчма търсете ме мен!*

Поезията на Хайям представлява органична сплав между лирическа неудържима стихия и философска вгълбеност. Бихме я обеднили непоправимо, ако се опитаме да подценим едната от двете ѝ съставки. Без дълбокия философски промисъл, пронизващ рубаите му те биха олекнали откъм внушение, без пламъците на неговото несекващо жизнелюбие биха загубили от яркостта си и от силата на своето непосредствено въздействие.

Омар Хайям живее с мига и във мига, но едновременно с това той къса и хвърля зад себе си плодовете на напразните надежди, защото те са по-горчиви и от най-жестоката истина.

Една от тези надежди е илюзията, че човек може да промени в нещо предопределената му съдба. Както е невъзможно да промени и собствената си същност, да стане по-добър, да се измъкне от калъпа, отлят несъвършено от самия Бог:

*Илюзия е туй, което си излял от нашто битие,
към странности стотици Ти ни тласкаш!
Не мога по-добър да стана от това, което съм, защото
отлял си Ти калъпа ми с такива свойства!*

Или:

*О, сърце, щом истината за света е /само/ алегория,
защо тъй дълго се измъчваш и тъжиш?
Ти покори се на Съдбата и примири с нещата,
че туй, което е написало Перото, заради теб не ще се промени!*

Подобно е разбирането и внушението на Хайям и в много други рубаи. Но съзнанието за предопределеността на човешката същност и на живота човешки събуждат у класика и определено недоволство, пораждат бунт на личността. Някъде на границата между отчаянието, самооправдаването и бунта изригва викът: “*Какво да правя аз!?*” И това може да бъде само вик на несъгласие с фаталната предопределеност, вик на протест. Срещу кого?...

*О, Господи, ти си омесил /вече /мойто тесто, какво да правя аз?!
Изпрел си /вече/ мойта вълна и памука мой, какво да правя аз?!
Доброто и злото, които донасям със себе си в тоя живот,
изписал си ти върху мойто чело, какво да правя аз?!*

Дълбокото съмнение на Хайям в съвършенството на Мирозданието (у него то е или “*Небе*”, или “*Небосвод*”, или пък успореденото с Бога “*Творец*”, или “*Виночерпец*”) прераства на места в убеждение в неговото несъвършенство и в несъвършенството на човека, създаден от Твореца. Малкият процеп на съмнението постепенно се разтваря до неприветно зееща пукнатина, за да надничат от нея и горчивото прозрение, и укора, и нещадящата присъда:

*Коварство, лицемерие – все спътници в живота, докога?
/И/ докога тоз Виночерпец на живота ще ми налива мъка?
Лукавството, двуличието му ме карат да желая,
да лисна на земята като глътка /вino /остатъка от свойте дни!*

И другаде:

*Творецът, що човешката природа сътворил е,
съвсем не знам защо със толкоз слабости създал я е!
/Защото/ ако тя добра е, защо я разрушава?
Не са ли формите сполучени, вината чия е?*

Да си припомним как е у Екlesiаст⁷:

“Кой може да изправи това, което Бог е направил криво?”

/глава 7, 13/

Или:

*“Има зло, което съм видял под слънцето, то е сякаш грешката, която иде от
властелина.”*

/глава 10, 5/

На места съзираме и ироничен подтекст, което само по себе си е проява на дързост,
тъй като иронията е насочена към самия Бог:

*Сполай на Бога, че /нови/ източници на беди
не се налага ний от друго да дирим!*

По Хайямовски дръзко звучи и четиристишието:

*О, Небосвод, как стана тъй, че подлеци с блага даряваш?
Даряваш им /ти всичко/ - бани, мелници, палати?
/А пък/на честния да дават вечер хляб срещу залог?
/Така че/ да плюеш трябва на подобен небосвод!*

Въпреки съзнанието за предопределеността на човешката съдба и за
несъвършенствата на Мирозданието и на човешката природа, източният бунтар не се

⁷ Библия, Издание на Св. Синод на българската църква, София, 1991 г.

колебае да изрази и собствената си активна позиция. Към предишния си, настойчиво повтарян въпрос: “*Какво да правя аз!?*”, той добавя какво би сторил сам, ако:

*Да бих държал в ръцете си скрижала на Съдбата,
щях да го пренапиша съгласно моите желания и разбирания,
премахнал бих веднага /всяка/ горест от земята,
от радост бих опрял чело до небесата /чак/!*

И още:

*Ако владеех аз Небето като Господа,
напълно сринал бих това Небе!
И бих създал на мястото му друго,
где благородните със лекота мечтаното постигат !*

Успоредявайки мислите си за предопределеността на човешката съдба и за несъвършенството на земното устройство Хайям достига на места до крайния извод за безсмислието на самото раждане на човека. И това са натезали от горчивина строфи, малко песимистични и доста самотни сред океана на Хайямовата жизнерадостност:

*Тъй като в този свят със две врати полученото от човека
не е нищо друго освен мъка и смърт,
честит е онзи, що не влязъл е във битието,
блажен е всеки, що не раждан е от майка!*

Своеобразен бунт срещу Грънчаря на Вселената е заложен и в следващите строфи, в които поклонникът на красотата и на съвършенството недоумява защо всичко, което е сътворено с такова изящество е осъдено на погибел:

*Толкова изящни глави и крака, глави и ръце,
от любов към кого /Той /създаде, от ненавист към кого унищожи?*

Великото страдание и великата скръб на поета от всичко видяно и осъзнато в реалното битие са побрани в едно от най-изразителните му четиристишия:

*Потокът кървав на сърцето ми сто къщи би отнесъл,
а от плача /ми/ скръбен сто пъти повече са застрашени!
От всяка /моя/ мигла кръв тече като по улей,
ако ги махна миглите, потоп ще стане!*

Сложни са “взаимоотношенията “ на Хайям с Бога. Класика го назовава с различни имена: “Всевишния”, “Саги”, “Виночерпеца”, “Господа”, “Извечния художник”, “Създателя”, “Виночерпеца на живота”, “Аллаха”, “Грънчар на Вселената”, “Творец и Господар милостив” или просто “Той” с главна буква, макар че в персийския език и арабската графика няма главни букви. Горещият диалог с него преминава през много различни фази, оцветен е с различни нюанси, но неизменно минава през вратата в неговото милосърдие и убедеността във всеопрощението, с което ще дари съгрешилите. Но дори когато Хайям проси милост за неизпълнените от него повели и за постъпките му непозволени; когато е “от грехове пиян” и “трезв от упование” ; когато моли Господа да го спаси от горестите и от бедността, и да го отведе в своя Храм, той дръзва да отправя към Бога и своето послание, своето дръзко разбиране за божественото милосърдие:

*Великодушен си, о, Боже, а великодушието означава милосърдие,
защо /тогава/ непокорните извън градините са на Ирём?
Ако се моля аз и ми простиш, туй не е милосърдие,
на мене, грешния, ако простиш, това е милосърдие!*

Самият Омар Хайям с прегрешенията си, с многократно заявените си увлечения и привързаности се оглежда в прелестното със своята простота и пределна изчистеност на поетическия рисунък четиристишия:

О, Господи, прости на моето сърце пленено!

*Прости на моите гърди многострадални!
Прости на водещите ме във кръчмата крака!
На моята ръка прости, която вдига чашата!*

И тази молба, отправена към Бога, е също толкова по Хайямовски проста и съкровена, както молбите, които великият жител на Мавераннахр и на света адресира към жасминените красавици и към приятелите си.

* * *

Бегло разгледаните мотиви в поетическото творчество на персийския класик са само част от посланията към многомилionната читателска аудитория, която векове наред попива красотата и мъдростта на неговите изящни четиристишия. Но несъмнено част съществена, заела най-голяма територия в поезията му. Това определи и посъсредоточеното ни внимание към нея.

В заключение - независимо от изложените тук възгледи за същността на Хайямовата поезия, считам, че всяко мнение за нейния характер би било в значителна степен субективно. И това е така, защото според категоричната ми убеденост, едно от високите достойнства на поезията на Хайям е, че тя може да бъде възприемана от всекиго според вътрешната му духовна нагласа, според собствените му предпочитания, съобразно собствените възгледи и разбирания за смисъла на човешкото съществуване!